

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ЗСУВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК: 94:3554(477)«1918/1919»

© Андрій ЛИСЕНКО

ДЕЯКІ ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ У ХОДІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918 – 1919 рр. (Закінчення)

Здійснена спроба дослідити та проаналізувати частину методів і принципів, які використовували під час громадянської війни в Україні ватажки повстанських формувань у боротьбі як проти агресії з боку комуністичного уряду в Росії, так і проти прихильників відновлення єдиної та неподільної імперії, що об'єдналися навколо Добровольчої армії. Зазвичай територіальний спосіб формування, відсутність централізації керівництва та управління, різноманітні уявлення про майбутню Українську державу, боротьба за вплив та інші фактори значно ускладнювали організацію відсічі регулярним частинам як Червоної, так і Білої армій. Проте, маючи підтримку більшості населення у своїх регіонах, ватажки повстанських формувань мали й низку переваг перед своїми противниками, які вони повністю використовували в ході збройної боротьби – до них ми можемо зарахувати фактично невичерпну базу поповнень особового складу, розвідувальну діяльність, тилове забезпечення, рятування бійців або їхнє розосередження в разі необхідності тощо. Такий стан речей робив (для противної сторони) неможливим підрахунок сил і засобів, якими могли скористатися українські повстанці, отже, і унеможлилював правильне планування та проведення бойових операцій.

Ключові слова: збройні формування, військові підрозділи, кавалерійські частини, піхота, обоз, білогвардійці, червоноармійці, розвідка, підпілля, командування.

Складною була й ситуація, пов'язана з поповненням своїх лав частинами регулярних армій. В умовах громадянської війни, коли в першій чверті ХХ ст. бойові дії розгорнулися на українських землях, їхнім основним театром стали крупні промислові й населені пункти та шляхи сполучення. Таким чином, виникли значні труднощі в забезпеченні військових частин поповненням,

адже часто залізниці, як найбільш надійний вид сполучення, виявлялися під контролем іншої сторони або були захоплені отаманськими військовими формуваннями. Тоді і представники Добровольчої армії, і командування Червоної армії, а в певних умовах і найвпливовіші отамани оголошували мобілізації. Про їхні результати можна сперечатися, але наслідки, практично завжди, були очевидними: зворотний ефект.

Зокрема, знаковим було швидке кількісне зростання радянських військ на початку 1919 р. Проте ця відносно легка перемога для більшовиків виявилася пірровою. Їхні війська досить зросли кількісно та почали контролювати значні території, але настільки ж швидко почали втрачати якісно. У Росії це теж помічали. М. Кольцов у роботі «Петлюровщина» дає чітку картину процесів, які відбувалися в ті часи: «Розгром петлюрівського війська більшовиками і дезертирство величезної більшості загонів примушують Петлюру перейти від регулярної війни на партизанську... Петлюрівці проникають в українську червону армію, партизанський і регулярний характер та непостійний склад якої допускав проникнення в ряди значного петлюрівського, бандитського і просто білогвардійського елементу. Цілі українські радянські полки переходили до Петлюри, отамана Григор'єва та «незалежних» банд. Такі повітвоєнкоми ловили зручний момент і зникали разом із службовим персоналом, зброєю та грошовим ящиком в ліси, переховуючись у бандитів або куркулів...» [3, 25 – 26].

В архівах зберігається достатня кількість матеріалів, які свідчать, що вже з січня 1919 р. у нової влади розпочинаються проблеми, пов'язані з поведінкою та політичними симпатіями у частинах Червоної армії: Шліхтер і П'ятаков отримали повідомлення про самовільні реквізиції, які проводив Сумський повстанський батальйон на Благодатненському заводі [13, 2]. У лютому в одному з повідомлень йшлося про захоплення м. Лебедина 16 лютого бандою Фролова в 60 осіб, які розгромили партком, знищили всю документацію, зірвали роботу профкому, розгромили особливий відділ. До Фролова приєднався гарнізон, міліція та звільнені його загоном в'язні [14, 13]. 7 лютого представники Вищої Військової Інспекції телеграфували Х. Раковському про безчинства в м. Суми, які були вчинені штабом по формуванню українських військ на чолі з Беленковичем [12, 9].

Можна додати й ті фактори, що сприяли посиленню повстанського руху на українських землях у досліджуваний період, які містяться у витягу з доповіді начальнику відділу в боротьбі з бандитизмом ВУЧК Михайлову від уповноваженого у боротьбі з бандитизмом Катеринославської губ ЧК Г.С. Петрова від 15 червня 1921 р. У документі автор, аналізуючи характер попередньої боротьби з бандитизмом, вказує на її хибність та примітивні методи: в повіти відряджались каральні загони, котрі займалися не стільки боротьбою з бандитизмом, скільки проводили незаконні обшуки, привласнюючи майно обшукуваних, спалюючи будинки, забираючи в заручники ні в чому не повинних людей (часто з числа найостанніших бідняків). Результати така боротьба давала лише негативні й провокувала розвиток бандитизму, а випадки масових убивств

відповідальних радянських та партійних працівників набули епідемічного характеру. Наводячи характеристику командирів та рядових повстанців, які перейшли на бік радянської влади, автор звертає увагу, що більшість із них походить із малоземельних селян – мали від 5 сажнів до 3 десятин землі максимум. Майже всі вони брали участь у збройній боротьбі проти гетьмана П. Скоропадського та Головного отамана УНР С. Петлюри. Потім воювали в Червоній армії, а деякі посідали там командні посади: Мирний – командир 6-го полку Задніпровської дивізії під командуванням П. Дибенка; Глущенко – помічник командира полку; Пушкарьов – командир батальйону на Царицинському фронті і так далі. Отаманами були майже всі колишні члени Комуністичної партії. Основною причиною їхньої участі в повстанському русі Г. Петров називає неправильний підхід радянської влади до українського селянства на місцях [8, 35].

Під час формування повстанських загонів майже всі дослідники та сучасники зазначають значну кількість організаційних труднощів. Зразки подібного стану речей трапляються у звіті за результатами перевірки військ отамана Н. Григор'єва представниками Вищої Військової Інспекції Червоної армії. На початку березня 1919 р. частини отамана підійшли до Херсона: захищали місто 3 тис. грецьких та майже 2 тис. французьких солдатів, але території навколо великих південних міст України були під повним контролем повсталих селян. 3 березня 1919 р. повстанці Н. Григор'єва розпочали обстріл Херсона трьома гарматами, і лише в перший день випустили по 800 снарядів. Кількаденний штурм закінчився взяттям міста. Бригада Н. Григор'єва захопила значні трофеї: 6 важких гармат, 100 кулеметів, понад 700 гвинтівок, а також 300 мулів [7]. Ця перемога багато значила для повстанців, адже однією з найгостріших проблем того часу було саме забезпечення військ усім необхідним. Таке становище суперечило обіцянкам радянського керівництва поліпшити забезпечення військових частин отамана Н. Григор'єва. На підтвердження цієї тези можна навести текст телеграми одного з підлеглих Н. Григор'єву командирів – отамана П. Ткаченка до голови Раднаркому УСРР Х. Раковського: «Я 3 місяці веду боротьбу, ні від кого не отримуючи навіть зброї для цієї боротьби... Мої партизани голими руками відстоюють Помощну, тому що гвинтівок у половини загону немає, окрім того, люди босі та голі...» [6, 185].

Таким чином, можна припустити, що стан військового забезпечення в Червоній армії змушував значну кількість військових частин, особливо сформованих за територіальним принципом, займатися самозабезпеченням і, відповідно, такий стан речей зменшував їхню залежність від централізованого командування та робив їх нестійкими й ненадійними. Загострював ситуацію й швидкий характер зміни театру військових дій, що призводило до небажання колишніх повстанців або мобілізованих покидати свої райони проживання.

Загалом, ми можемо з впевненістю стверджувати, що і червоне, і білогвардійське командування чудово розуміло важливість такого фактору, як

українське повстанство, й робило все можливе, щоб поставити ці сили під свій контроль або принаймні залучити на свій бік.

У цілому, тактикою повстанців є використання певних аспектів у становищі ворожої сили, їхнє вчасне виявлення та здійснення активного тиску на одну із складових, не звертаючи уваги на всю ситуацію загалом. Специфічними ознаками тактичних прийомів українських повстанців є перешкоджання реалізації зовнішніх тактичних прийомів ворога, максимальне розчленування його сил, порушення існуючої системи управління, організації, маршрутів, за якими відбувається тилове забезпечення тощо.

Користуючись підтримкою місцевого населення та маючи значний рівень мотивацій, повстанці протиставляють існуючій системі комплекс несподіванок та чудово підготовлених «випадковостей». Саме таким чином створюється обстановка, коли втрачаються переваги регулярної армії, яка виявляється обмеженою в цілому ряді своїх дій і поведінці взагалі.

Зокрема, у доповіді Ради Оборони до ЦВК, де аналізується становище на півдні України під час виступу григор'євських частин, зазначається, що сили отамана є досить значними, війська добре озброєні, мають чудову кавалерію. Вони утримують досить зручні місця для розташування своїх частин і в будь-який зручний момент мають реальну можливість завдати відчутні удари по тилах Червоної армії. Цей виступ призвів до фактичного паралічу політичних працівників, які змушені працювати понад силу в надзвичайних умовах – усі волості та села на контрольованій григор'євцями території стали недоступними для роботи. Спостерігачі констатували, що навколо великих міст активно формуються нові повстанські підрозділи, озброєнню яких активно сприяє місцеве населення. Ці загони мають змогу вільно пересуватися від одного населеного пункту до другого, здійснюють напади, руйнують державний апарат, знищують майно, розстрілюють політичних працівників [9, 163].

У значно гіршому становищі опинилася денікінська влада, яка за досить короткий час захопила всю Південну та Лівобережну Україну. У зведенні для членів ЦК КПУ від 16 вересня 1919 р. надрукована доповідь одного з емісарів Комуністичної партії, який перебував у тилу Добровольчої армії для організації повстанського руху. За його твердженням, на нелегальні збори прибуло понад 180 осіб, які одноголосно висловилися за початок повстання. Біля наступного населеного пункту на збори з'явилося більше 2 тис. місцевих жителів. Пізніше було організоване населення 27 сіл. Для випробування сил був учинений напад на Єлизаветград, гарнізон якого налічував 200 – 300 бійців. Напад відбувся 7 жовтня, його результатом стало захоплення 7 кулеметів, 6 гармат, близько 50 кулеметних стрічок та значної кількості снарядів. Втрати атакуючих обмежилися одним пораненням [10, 78].

У зведенні № 32 від 3 листопада 1919 р. повідомлялося, що в районі Переяслава, Воронькова та Золотоноші з'явилася велика кількість повстанців, які активізуються та намагаються координувати свої дії. У самому Воронькові

загін із 50 денікінців здійснив спробу заарештувати місцевого отамана Шкурбу, але через страх увійти до будинку, де той перебував, відправили туди групу місцевих селян. Вони повідомили отамана про небезпеку й дали йому можливість зникнути. І в цьому ж повідомленні аналізується ситуація, що склалася на залізницях у денікінському тилу на початок жовтня 1919 р. унаслідок дій місцевих повстанських формувань: йшлося про зупинений рух по лінії Гребінка – Золотоноша – Черкаси; близько двох тижнів не діяло сполучення по лінії Апостолове – Долгінцево – Долинська; район по лінії Вознесенськ – Одеса – Добринська – Знам'янка зайнятий повстанцями; за містом Шпола розібрані рейки та не йдуть потяги; схоже становище й біля станції Фундуклівка. Констатовалося, що деякими лініями потяги ще курсують, але за умови наявності охорони в кількості не менш ніж 30 осіб та 4 кулеметів, але й цей запобіжний захід усе рідше виступав гарантом безпечного руху [11, 83 – 85].

Загалом тактичні прийоми повстанців вирізнялися надзвичайною різноманітністю. Про застосування деяких із них у своїх спогадах згадував Н. Махно: це і видавання свого загону за каральний підрозділ гетьманської варти та переодягання самого Н. Махна в селянку для проведення розвідки [5, 51 – 54; 1, 53].

Звичайним прийомом для повстанців, у випадку появи переважаючих сил противника, було зникнення з поля бою або уникнення оточення шляхом розділення на дрібні групи з попередньою домовленістю про місце та час майбутньої зустрічі. Такий тактичний прийом змушував і ворога роздрібнювати свої сили для переслідування. Натомість повстанці, досягнувши поставленої мети, знову об'єднувалися та завдавали нових несподіваних ударів.

Широко використовувалася організація засідок і практика заманювання противника загалом. Тому часто регулярні військові частини, що мали необхідний досвід і можливості для знищення напіввійськових формувань, зупинялися, не виявивши перед собою ворога. Натомість українські отамани, зібравши необхідні сили або перегруповувавши їх, здійснювали напади в найзручніший для себе момент. Як правило, наслідки застосування повстанцями такої тактики для регулярних частин були фатальними.

Ще одним із прийомів, що ускладнював боротьбу з повстанством, було відкрите небажання отаманів добиватися стабілізації кількості свого особового складу. Виключенням була лише наявність постійного ядра того чи іншого формування. В архівно-слідчій справі архіву СБУ № 10771 збереглися протоколи допитів селян Борзненського повіту Чернігівської губернії, що брали участь у збройних виступах проти Радянської влади в загонах отамана Шекери. У скоєнні цих злочинів звинувачувалися Є. Семенець, А. Шульга, З. Половко, М. Кузьменко, Д. Фадеев. На допитах усі вони визнали факт своєї участі в діях загону отамана Шекери, а пізніше – у формуваннях під командуванням Ангела. Кожен із них з'являвся до отамана перед тим, як розпочиналися серйозні бойові дії, а потім, після закінчення боїв, повертався додому. Таким чином вела себе більшість

повстанців, що робило неможливим будь-який, навіть приблизний, підрахунок кількісного складу того чи іншого повстанського формування [2].

За спогадами одного з активних учасників повстанського руху І. Лантуха, наприкінці вересня 1919 р. в одному з наказів Голови Реввійськради повстанських військ Лівобережної України вказувалося на тяжке становище Червоної армії в умовах наступу військ Добровольчої армії. Тому від усіх повстанських загонів, підконтрольних КП (б) У або її союзникам, вимагалось негайно виділити зі свого складу особливі ударні терористичні групи в кількості від 5 до 25 осіб [4, 344 – 345].

Про подібні прийоми та методи боротьби розповідав також І. Остапенко, командир Ніжинського партизанського загону, у своїй доповіді від 22 жовтня 1919 р. Коли денікінські війська вийшли на рубіж р. Остер і стало зрозуміло, що припиняти наступ вони не збираються, повстанський загін під командуванням Кошми, під містечком Носівкою, зайшов у тил білогвардійцям. Повстанцям удалося активізувати панічні настрої, завдяки чому вони знищили половину офіцерської роти Кексгольмського полку. Було захоплено кулемет і півсотні стрічок із набоями до нього, 2 тачанки та 4 осідланих коней. Потім загін обстрілював дорогу Носівка – Мрин, фактично зірвавши наступ білогвардійців, а пізніше організовано відступив до лісу [15, 122].

Характеризуючи стан повстанського загону в умовах бойової обстановки, ми можемо визначити кілька його характерних складників: активний рух, часті зміни місця дислокації та об'єктів для нанесення ударів, посилена охорона та розвідка, проведення безпосередніх бойових дій, дії після бою та поведінка в час відпочинку.

Стосовно першого положення, то це не просто маневрування або пересування загону. Фактично це, по можливості, максимально прихований перехід з однієї місцевості до іншої, зміна свого місця в просторі, зміна точки та вектора застосування сили. Для досягнення максимального ефекту від маскування керівництво повстансько-партизанських формувань обирало відповідні маршрути та здійснювало все для досягнення максимальної швидкості маневрування. Зіткнення з ворогом під час переходу або вже на підході до місця проведення чергової операції було не просто не бажаним, а вкрай небезпечним для повстанців. Таким чином відбувається розкриття частини планів і ставиться під загрозу проведення всієї запланованої операції. Тому для повстанських формувань є досить важливим забезпечення можливості ухилятися від участі у відкритих бойових діях, а при виникненні небезпеки швидко змінювати напрям руху. У таких умовах і похідний порядок мав досить гнучкі форми, що дозволяло не пов'язувати напрям руху колони з певним напрямом. У разі, коли повстанці виділяли авангардну групу, вона, як правило, володіла достатньою часткою самостійності й не була підрозділом, тісно пов'язаним із головними силами. Основним призначенням повстанського авангарду була розвідка. Випадків, коли б авангард прикривав розгортання основних сил, в історії громадянської війни

можна знайти небагато. Зазвичай, при зіткненні з ворогом авангард попереджував основну частину загону й або спільно з головними силами атакував його, або в разі виникнення необхідності прикривав зміну напрямку руху. Для виконання завдання прикриття активно використовувалися фальшиві пересування. Потім авангард самостійно відходив, приєднуючись до головних сил у раніше обумовленому місці.

Алеколи необхідність або вигідність ситуації змушували повстанців прийняти бій, то і в цьому випадку дії авангардної групи узгоджуються з діями головних сил, але не обов'язково в тому ж напрямі. За таких умов головним завданням для повстанців було не дозволити ворогові приготуватися до ведення бойових дій, а навпаки, використати його скутість власним похідним порядком. Щоб уникнути небезпеки зіткнення з переважаючими силами противника, повстанці часто застосовували старий, але досить надійний метод – вони розділялися на невеликі групи, що самостійно пересуваються до раніше визначених пунктів чи рубежів. Саме такий метод часто застосовував Н. Махно, Д. Зелений та інші повстанські отамани.

Кожен повстанський підрозділ мав своє ядро – особливу групу повстанців, яка була основною бойовою та життєвою силою загону. Саме керівництво цього ядра спільно з отаманом визначало форми та методи всієї роботи, одночасно це був і головний орієнтир у будь-яких випадках. У цьому ядрі суміщалися і поняття резерву, і, у разі необхідності, головної ударної сили всього формування.

Відхід повстанців від переслідування ворога змушував їх формувати ар'єгарди. Але, на відміну від регулярних частин, їхня роль у отаманських загонах була короткочасною. Під час першого сходу головних сил з основного напрямку руху повстанський ар'єгард теж зникав. Часто застосовувалося його повне розпорошення, яке мало на меті прикрити дійсний шлях відходу основного загону. Коли повстанці здійснювали флангові рухи, то, зазвичай, обмежувалися спостереженням за небезпечним напрямом.

Головну увагу керівництво повстанських загонів приділяло швидкості та непомітності пересування. Щоб не розкрити передчасно своїх задумів, вони висилали невеликі групи, які чинили напади та диверсії в стороні від основного напрямку пересування. Таким чином у ворога створювалося відчуття непевності, піднімався моральний дух місцевого населення, ширилися паніка та хаос у лавах противника.

Поняття охоронних засобів та розвідки в умовах використання партизанських методів боротьби, що їх дотримувалися загонами українських отаманів, практично зливалися в одне ціле. Те розуміння, що ми вкладаємо в поняття сторожових сил стосовно регулярної армії як формування, яке здійснює прикриття головних сил, у нашому випадку трапляється нечасто. Перші ознаки небезпеки, які подала сторожова охорона, є сигналом або до атаки на ворога всіма силами повстанського загону, або до його зникнення. Як правило, сторожова охорона в повстанців займалася спостереженням за можливими шляхами підходу до місця

знаходження загону. Таким чином, сама по собі сторожа повстанців реальної сили не мала.

Значення розвідки для повстанців було важко переоцінити. Саме вона була попередньою дією перед кожним кроком повстанських загонів. Розвідка – це безперервне стеження за противником, реєстрація певних моментів у його становищі. Вона була тим фактором, який обумовлював хід дій повстанських формувань, тому що вони рідко мають можливість створювати потрібні моменти й лише використовували наявні, користуючись даними розвідки. Величезне значення мав таємний характер розвідки, і вона була настільки різноманітною в своїх проявах, формах і прийомах, що часто було тяжко вирізнити її від інших дій. Користуючись підтримкою місцевого населення, повстанці залучали до проведення розвідки велику кількість співчуваючих їм місцевих жителів. Для ворога становище складалося зовсім не певним. Адже розвідником могла виявитися дитина, підліток, юнак або дівчина, чоловік або жінка з немовлям, немічна бабуся або рибалка дід. Вони могли перебувати скрізь: на кухні, де готують їжу солдатам або офіцерам, на весіллі або в похоронній процесії.

В якості іншого характерного моменту є зближення розвідки та дій у тих випадках, коли повстанці активізують свою діяльність. Оскільки їм доводилося користуватися ситуаціями та змінами в обстановці, вони були змушені постійно тримати себе у формі та бути готовими завдати удар у будь-який зручний момент. Адже недопрацювання, халатність, втрата пильності було простим випадком або збігом обставин, а не чимось постійним. Тому всі випадки несподіваних і неочікуваних ударів, завданих повстанцями по ворогу, були результатом суміщення розвідки та удару. Що стосується проведення бойових дій, то, вочевидь, в тактиці повстанців бій визначався як напад.

Зрозуміло, що для повстанців практично не було можливості готувати свої напади постійними та планомірними бойовими ходами, адже відкрите наближення до ворога, за зразком регулярних військ, повністю унеможлиблювало фактор несподіванки, і повстанці втрачали свої головні шанси на успіх. Але за всіх умов бою, до відкритих нападів включно, будь-який противник володіє певною силою опору. У разі, коли відкритого бою уникнути не вдавалося, то повстанці були змушені його прийняти, але намагалися провести за максимально короткий проміжок часу. Адже чим більше бій набирив форм, характерних для регулярної армії, тим важчим він ставав для повстанців. Вони були найбільш небезпечними для противника своєю швидкістю, рухливістю, неможливістю прорахувати свої дії. Небезпека полягала в тому, що ворог не міг встигнути повною мірою обрати та використати всі засоби протидії. У разі сковування повстанців боєм, регулярні війська починають отримувати більшу свободу у своїх діях і мають реальну можливість поступово оволодіти обстановкою бою. Саме тому примушення повстанців втягуватися в безперервні бої з регулярними частинами було основним методом боротьби з українським повстанством.

Повстанці, розуміючи небезпеку такого становища у випадках, коли не вдавалося досягнути поставленої мети під час перших ударів, намагалися негайно вийти з бою. Досить часто цей вихід здійснювався так само несподівано, як і напад. Загін розпилювався, уникаючи, таким чином, переслідування. Хоча в окремих випадках момент розсіювання для повстанців був лише початком бойових дій, вдалим маневром. Пізніше партизани збиралися в умовному місці й повторювали удар у несподіваному напрямі, часто з'являючись зовсім не очікувано та досягаючи успіху.

Таким чином, у разі збереження повстанцями за собою вільного вибору місця, часу, швидкості, напряму нападу – регулярні війська втрачали зв'язок, командування починало допускати помилки, до цих чинників додавався брак ініціативи та ряд інших об'єктивних причин. Для досягнення цієї мети повстанці часто використовували своє знання того, що регулярні частини залежать від своїх систем і порядків.

Історія дає нам безліч прикладів, коли повстанці маскувалися під регулярні частини і створювали для них умови несподіваного нападу.

Характеризуючи дії повстанців після закінчення бою, можна говорити про них як про одну зі слабких сторін партизанської тактики. Адже повстанці майже ніколи не намагалися розвинути успіх. Коли ж ми й фіксували таку поведінку, то з упевненістю можна було стверджувати про те, що повстанські формування за своєю організацією наближаються до регулярних військ або ж діями партизанських загонів керують кадрові військові. Адже всупереч настановам військової тактики повстанські отамани, навіть після перемоги в бою, намагалися уникнути подальшої участі в бойових діях. Даючи своїм бійцям час для відпочинку, отамани, таким чином, дозволяли противнику порівняно легко виправити становище. Ми можемо пояснити таку поведінку лише ослабленням повстанських сил, навіть після переможного бою, та острахом перед діями противника у відповідь при відсутності нових відомостей розвідки.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що в ході збройної боротьби українським повстанським отаманам удалося розробити основні тактичні прийоми ведення бою з використанням природних, соціальних та політичних факторів. Це сприяло успішному протистоянню повстанських формувань регулярним арміям різних політичних режимів.

Джерела та література:

1. Волковинський В. Нестор Махно. / В. Волковинський. – К.: Перліт Продакшн, ЛТД, 1994. – 256 с.
2. Державний архів СБУ. – Архівно-слідча справа. – № 10771. – Арк. 1 – 57.
3. Кольцов М. Петлюровщина. / М. Кольцов. – Петербург: Госиздат, 1926. – 43 с.
4. Лантух І. Повстанці Левобережної України. // Против Деникина. Воспоминания. // Сост. Алексащенко А.П. – М.:Воениздат, 1969. – 408 с.
5. Махно Н. Воспоминания. / Н. Махно. – К.: Україна, 1991. – Т. 2 – 3. – 334 с.

6. Рубач М. К истории гражданской войны на Украине // *Летопись революции* (Харьков). – 1924. – № 3. – С. 185.
7. *Социал-демократ* (Николаев. – 1919. – 14 марта).
8. Центральный державный архив вищих органів влади України. – Ф. Р-3204. – Оп. 1. – Спр. 83.
9. Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі - ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 17.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 39.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 39.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 2.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 20.
14. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 269.
15. *Черниговщина в годы гражданской войны (1919 – 1920 гг.)*. Сборник документов и материалов. // Сост. Кудряшова В.И., Кудряшов П.Я., Петрова Г.П. – К.: Наукова думка, 1975. – 456 с.

© Андрей ЛЫСЕНКО

НЕКОТОРЫЕ ТАКТИЧЕСКИЕ ПРИЁМЫ ВООРУЖЁННОЙ БОРЬБЫ УКРАИНСКИХ ПОВСТАНЧЕСКИХ ФОРМИРОВАНИЙ В ХОДЕ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ 1918 – 1919 гг.

В статье предпринята попытка исследовать и проанализировать часть методов и принципов, которые использовали во время гражданской войны в Украине руководители повстанческих формирований в борьбе как против агрессии со стороны коммунистического правительства в России, так и против сторонников реставрации единой и неделимой империи, которые объединились вокруг Добровольческой армии. Обычно территориальный способ формирования, отсутствие централизации руководства и управления, разные представления о будущем украинском государстве, борьба за влияние и другие факторы значительно усложняли организацию отпора регулярным частям как Красной, так и Белой армий. Но, владея поддержкой большинства населения в своих регионах, главари повстанческих формирований имели и ряд преимуществ перед своими противниками, которые они полностью использовали в ходе вооружённой борьбы. К их числу мы можем отнести фактически безграничную базу пополнений личного состава, разведывательную деятельность, тыловое обеспечение, спасение бойцов или их рассредоточение в случае необходимости и т. д. Такое положение вещей делало, для противной стороны, невозможным подсчёт сил и средств, которыми могли воспользоваться украинские повстанцы, а следовательно, и делало невозможным правильное планирование и проведение боевых операций.

Ключевые слова: вооружённые формирования, военные подразделения, кавалерийские части, пехота, обоз, белогвардейцы, красноармейцы, разведка, подполье, командование.

© **Andriy LYSENKO**

SOME TACTICAL TECHNIQUES OF ARMED STRUGGLE OF UKRAINIAN REBEL GROUPS DURING THE CIVIL WAR OF 1918 – 1919

The author attempts to explore and analyze the methods and principles used by the leaders of rebel groups during the civil war in Ukraine against aggression of communist government in Russia and against supporters of a united and indivisible empire which rallied around the Volunteer Army. Usually territorial method of forming, lack of centralized management and control, dissimilar ideas about the future of the Ukrainian state, the struggle for influence and other factors considerably complicated organizing resistance to regular units of the Red and the White Armies. But having the support of the majority of the population in their regions leaders of the rebel groups had a number of advantages over their opponents, which they have fully used during the armed struggle – among them we can include actually unlimited reinforcements of personnel, intelligence activities, logistical support, the salvation of fighters or their dispersal if necessary etc. For the opposing side this made impossible to count the forces and means, which the Ukrainian rebels could use, and, consequently, made impossible proper planning and conduct of military operations.

Although for the representatives of the rebel movement close ties of fighters with their living areas had their obvious disadvantages. Much too active participation in combat actions entailed a real danger to personal safety and the safety of their families. Therefore the rebels were forced to conduct their activities with extreme caution. But the representatives of a particular occupation regime had similar problems – without their own personnel for the operation of rear bases and safe operation of railways the occupation authorities have been forced to engage the representatives from this area. People who cooperate with the regime that is not supported by the majority of the local population, get into difficult situation and as well as the representatives of the rebel movement are under constant risk to their safety and the safety of their families. Consequently, they were forced due to the current objective circumstances to cooperate with forces dissatisfied with the current authority, and in some cases provide direct assistance in the ongoing armed struggle.

Thus, for the fighting army conditions are created that greatly complicate its straight duty. Having problems with the ensuring of its own rear normal operation, political and military leadership is forced to weaken the front, sending military units to guard the most important logistical and communications institutions, slowing down the development of successful actions at the front. The rebel forces, without having their continuous front and conducting successful operations, attract new forces, capturing rear zone of the combat army, paralyzing its actions and facilitating the enemy the task of smashing the existing political regime.

Keywords: *armed formations, military units, cavalry, infantry, baggage, whiteguards, Red Army men, intelligence support, underground resistance, command.*